

HANLIKLAR DÖNEMİNDE KUZEY AZERBAJCAN'IN
OSMANLI İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

*Dadash MUTALLİMOV**

Makale Geliş Tarihi-Received: 17.01.2017
Makale Kabul Tarihi-Accepted: 20.04.2017

ÖZ

Azerbaycan stratejik ve jeopolitik açıdan, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde çok önemli bir geçiş noktasında bulunmaktadır. Aynı zamanda coğrafi konumu itibariyle de tarihsel bakımdan doğuda Çin'den başlayan Asya'nın içerilerinden geçerek Avrupa'nın batı uçlarına kadar uzanan kadim İpek Yolu'nun üzerinde yerleşmektedir. Safeviler sonrası İran'da kısa süren ancak etkili bir otoriteye sahip olan Nadir Şah'ın ölümünden (1747) sonra Azerbaycan'da hanlıklar dönemi başlamıştır. Azerbaycan hanlıkları, oldukça karmaşık tarihi koşullarda, uluslararası ilişkilerdeki sorunların olduğu bir dönemde, halkların özgürlük hareketleri sonucu meydana gelmiştir. Azerbaycan'da hanlıklar şeklinde devletçilik restore edildikten sonra, bu hanlıklar bağımsız dış politikalar izlemeye gayret etmişlerdir. Bu politikanın temel yönleri, başlıca hanlar tarafından kendi hâkimiyetlerini korumak ve dış ekonomik ilişkileri sağlama almaktı. Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nin karşılıklı ilişkileri 1768-1774 yıllarında yaşanan Rusya-Osmanlı Devleti Savaşı döneminde daha da güçlenmiştir. Osmanlı-Azerbaycan ilişkileri tarihsel süreçte akılcı, gerçekçi, kalıcı barış ve istikrarı sağlama için dostane Saikler doğrultusunda sürdürülmüştür. 19. yüzyılın başlarında tam manasıyla bir hâkimiyet mücadelesine sahne olan Azerbaycan coğrafyasında, gücünü kaybetmeye başlayan İran'la, bölgeyi ele geçirmeye

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları, İslam Tarihi Doktora Öğrencisi, dadash_baki@hotmail.com

çalışan Rusya uzun sürecek bir mücadelenin içine girmişlerdir. Bu dönemde Azerbaycan'da merkezi bir devlet otoritesinin bulunmayışı hem hanlıklar arasındaki ekonomik ve politik çekişmeleri daha bariz bir durumda seyretmeye sevk etmiş hem de onları dış müdahaleler karşısında zayıf bırakmıştır. Osmanlı Devleti ise Avrupa güçleri ve Çarlık Rusya'sı ile sürdürmekte olduğu yıpratıcı savaşlardan dolayı bölgedeki güç mücadelelerinde tam anlamıyla konsolide olmamıştır. Söz konusu jeopolitik rable, bölgede en etkili dış güç olarak Rusya'yı avantajlı bir duruma taşımıştır. Nihayetinde Rusya "böl ve yönet" politikalarını başarılı bir şekilde uygulayarak Kafkasları tamamen kontrolü altına almıştır.

156 Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Rusya, Osmanlı Devleti, Azerbaycan Hanlıkları, Siyasi İlişkiler.

**POLITICAL RELATIONSHIP NORTHERN AZERBAIJAN WITH
OTTOMAN IN THE PERIOD OF KHANATES**

ABSTRACT

Azerbaijan is located in strategically and geopolitically important transition point in East-Western and North-Southern axis. At the same time from geographical point of view it historically is located on the ancient Silk Road, which starts from China and passing through Asia reaches to western poles of Europe. After the death of Nadir Shah (1747), who had a short but an effective authority in Iran after Safawids, khanates period started in Azerbaijan. Azerbaijan khanates occurred in the result of the independence movements of the nations in very complicated historical conditions and in a period characterized with difficult problems in the international relations. After the restoration of the statism in the shape of khanates in Azerbaijan these khanates began to try maintaining independent foreign policy. The basic characters of this policy for khans were to protect their own dominance and to guarantee the foreign economic relations. In the war period between Russia and Ottoman which occurred in 1768-1774 years the relation between Azerbaijan khanates and Ottoman became stronger. Throughout the history, Ottoman-Azerbaijan relations have been continued logically, realistically and with friendly motives to provide permanent peace and stability. In the beginning of 19th century, Azerbaijan territory was the scene of the long power struggle between Iran, who started to lose its power and Russia, who made an effort to occupy the territory. The absence of a central governmental authority, in that term, increased conflicts between khanates and weakened them against any external interventions. Because Ottoman had been fighting against Europe and Tsarist Russia, it wasn't able to console in the struggles of the territory. The so-called geopolitical rable has brought Russia to an advantageous status as the most effective external power. Essentially, Russia has taken Caucasus under its control performing its "divide and rule" policy successfully.

Keywords: Azerbaijan, Russia, Ottoman Empire, Azerbaijani Khanate, Political Relations.

GİRİŞ

Bilindiği üzere Azerbaycanlılar, Anadolu Türklerinden sonra dünyadaki ikinci büyük Türk halkıdır. Azerbaycan halkı; Azerbaycan Cumhuriyeti (Kuzey Azerbaycan) ve Güney Azerbaycan'da yerleşik olan (İran İslam Cumhuriyeti kuzeybatı eyaletleri) en eski yerli halklardan biridir. Azerbaycanlılar Altay halkları ailesinin Türk grubunun Oğuz koluna mensupturlar. Yaşadıkları coğrafyanın isminden hareketle kendilerini Azerbaycanlı olarak adlandırırlar. Tarihin çeşitli dönemlerinde Türk, Azerbaycan Türkleri veya Kafkas Tatarları, Azerbaycan Tatarları olarak da isimlendirilmişlerdir. Güney Azerbaycan'da ve İran'ın başka bölgelerinde yaşayan Azeriler haricinde de kendilerini Türk olarak adlandırırlar. Azerbaycanlılar Altay dil ailesine dâhil olan Türk grubunun Oğuz koluna mensup Azerbaycan dilinde konuşmaktadırlar.

158
IJSI 8/2
Aralık/
December
2015

Azerbaycan topraklarını işgal etmeye ve burada güçlenmeye çalışan büyük devletler (İran-Ahameniş devleti, İran-Sasani Devleti, Bizans İmparatorluğu, Arap imparatorlukları, Rusya İmparatorluğu, SSCB ve b.) Azerbaycanlılara yönelik asimilasyon stratejileri izlemişlerdir. Kafkasya'yı Azerbaycanlılardan temizleme politikaları sonucunda bu topraklar, daima takiplere, baskılara, sürgünlere ve soykırımlara maruz kalmıştır.

15.- 18. Yüzyıllarda Azerbaycanlıların köklü yurdu olan Doğu'nun geniş toprakları Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Afşarlar, doğrudan Azerbaycan-Türk hanedanları tarafından yönetilmiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren İran'ı da Azeri kökenli olan Kaçarlar yönetmeye başlamışlardır. Bu önemli faktör Azerbaycan'ın iç ve dış ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca Azerbaycanlıların askeri-siyasi etki alanının genişlemesine ve Azerbaycan halkının maddi ve manevi kültürünün gelişimine elverişli ortam yaratmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise Azerbaycan küçük devletlere yani hanlıklara bölünmüş, ülkenin askeri-siyasi durgunluk dönemi başlamıştır.

1. AZERBAJYCAN'DA HANLIKLARIN KURULUŞU

18. asır ortalarına doğru bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan hanlıkları; (Köprülü, 1993: 144) Bakü, Gence, Karabağ, Şirvan, Şeki, Kuba, İrevan ve Talış'la İlus sultanlığından ibaretti. Bu hanlıkların

*Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı İle
Siyasi İlişkileri*

siyasi yapıları genellikle birbirine benziyordu. Hanlar önce veraset usulüyle işbaşına gelirken sonradan seçimle işbaşına gelmeye başladılar. Bilahare hanlık babadan oğula geçer hale geldi. (Caferoğlu, 1940: 18)

Han mutlak anlamda ülkenin hâkimiydi. Hanın atadığı "naip"ler kendisine ülke idaresi hususunda yardım ediyordu. Hanlık idarelerinin güvenlik ve posta hizmeti "çapar" adı verilen süvarilerce yürütülürdü. Sosyal düzen şeriat ve töre üzerine kurulmuştu. Kaza hakkı şeriat mahkemeleri tarafından hükme bağlanırdı. Kadılar hanlar tarafından atanırdı. Cinayet davaları köha (kahya)lar, beyler, naip ve hanlar tarafından sırasıyla görülürdü. Hükümet işlerinin yürütüldüğü yere 'Divanhane' denilirdi.

Ülke toprakları hanın mülkiyeti sayılırdı. Dolayısıyla beylere dağıtılan fethedilmiş toprakları han geri alma hakkına sahipti. Beyler, bu toprakları satamaz ve miras bırakamazdı. İktisadi açıdan ülkenin en güçlüsü handı. (Kutluk, 1950: 422) Hanlıklar milli kültürel bakımdan dahi mühim bir varlığa sahip idiler. Camileri, medreseleri ve kendilerine mahsus edebi hayatları vardı. Karabağ, Şirvan, Bakü ve başka illerde birer edebiyat cemiyetleri faaliyet gösterirdi. (Kutluk, 1950: 720)

Ruslar döneminde ise hanlıkların idare sistemi, genellikle muhafaza edilmiştir. Aynı şey tarım sistemi için de söz konusudur. Nitekim pamuk ve ipek üretimi ile sulama işleri bu usulü aynen koruyan Rus idaresi nizamnamesine göre yapılmıştır. Ayrıca Ruslar Gence'nin işgaliyle burada cam ve şişe imalathaneleri ve demir ocakları kurup çalıştırmışlardır. Rusların işgal ettikleri Şirvan'da, eskiden Venedikliler ve İngilizler ipek ticareti yaptıklarından burası bir ticaret merkezi olmuştu.

1.1. Karabağ Hanlığı

Tarihi kaynaklara göre, o dönemde Karabağ vilayetinin sınırları, güneyden Hüdaferin Köprüsünden Sınığ Köprüsüne ve Aras nehrine kadar uzanıyordu. Doğuda Cevad kentinden Aras nehrine kavuşarak Hazar Denizine dökülen Kür nehri ile sınırlanırdı. Kuzeyden Karabağ'ın Elizavetpol ile sınırlı Kür nehrine kadar olan arazilere

ulaşırdı. Batıdan ise Kuşbek, Salvartı ve Erikli olarak adlandırılan Karadağ dağları ile çevriliydi. (Cevanşir, 1990: 1.)

Karabağ hanı Penah Han'ın soyu, Dizak'ın Cavanşir iline dayanır. Eski zamanlarda Türkistan'dan gelmiş 'Bahamalı' aşiretinin bir kolu olan Sarıçalı oymağındandır. Onların ataları Cavanşir ili arasında meşhur, iyi bilinen, mal devlet ve ihsan sahibi olmuş insanlardı. (Cevanşir, 1990: 3)

18. yüzyıl ortalarına doğru Cavanşir kabilesinden Penahlı Han, Ermeni meliklerinin ihtilallerinden istifade ederek emirlikleri lağv ve kendisini Karabağ hanı ilan etti. Şuş'yı yeni hanlığın merkezi yaptı. Penah Han gayet adil ve dürüst bir hükümdardı. Rus istilasına kadar onun kurduğu Karabağ hanlığı, sülalesi tarafından idare edilmişti. Hanlık tarihi boyunca faal olan ve iktidara gelen hanlar şunlardır: Penah Ali Han (M:1163-H:1749), İbrahim Halil Han (M:1177-H:1763-M:1211- H:1796), Mehdi Kulu Han (M:1221- H:1806).

Karabağ hanlığı, Azerbaycan'ın en eski ve önemli hanlıklarından biri olmuştur. Bu hanlığın kurucusu Penah Han'dır. Penah Han Karabağ'dan İran'a giderken, Karabağ'ın yönetimini küçük oğlu Mehrelı beye bıraktı. Büyük oğlunu ise kendisiyle birlikte Şiraz'a götürdü. Böylece Penah Han ölümünden sonra hanlığın parçalanmasından korkarak formalite icabı hazırlanan bir ferman alarak Karabağ'a geri döndü. Ancak Mehrelı han tarafından iyi karşılanmadı. (Adıgözel, 1989: 33)

1759 yılında Penah Hanın vefatı üzerine oğlu İbrahim Han kendisini hanlık hâkimiyetinin kanuni varisi olarak görürü. Hâkimiyet uğruna Dağistan hâkiminin kızıyla evlenerek ve ondan destek alarak 1760 yılında kendisini Karabağ hanı ilan etti.(Ahundov, 1989: 125) Karabağ'dan kaçan Mehrelı Bey, Azerbaycan topraklarını birleştirmeye çalışan Fetelı handan yardım istedi. (Hüseynov, 2007: 27-30)

İbrahim han 1756 yılından 1806 yılına kadar Karabağ tahtında kaldı. Hâkimiyeti döneminde İran ve Rumelı padişahlarına itaat etmedi. (Cavanşir, 1989: 55) İbrahim Han döneminde sınırlar Şirvan, Şeki, Gence, Erivan, Nahçıvan, Hoy, Karabağ, Tebriz, Erdebil vilayetlerine kadar uzandı. Hatta bu dönemde sınırlar Merağa, Irak ve Azerbaycan

sınırı olan Kaplankuh'a kadar da uzanmaktaydı. İbrahim han Avar ve Dağıstan valisi Umman hanla akraba olduğundan, ihtiyaç duyduğunda Dağıstan ve Lezgi vilayetlerinden askeri destek temin etmiştir. (Cavanşir, 1989: 13) İran ve Rusya'ya karşı kendini muhafaza eden hanlık sonunda 1822 yılında Rusların istilasına uğramıştır. (Cavanşir, 1989: 20)

1.2. Gence Hanlığı

1722 yılında tamamıyla İran'dan ayrılarak 1735 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı bir vilayet olarak idare edildi. Bu dönemde Gence-Karabağ beylerbeyliğine bağlı 1,344 köyün, 100'ü Gence hanlığının bünyesinde yer almaktaydı. 1747 de Ziyat oğlu sülalesine mensup Şahverdi Han tarafından müstakil bir hanlık olarak ilan edildi. Sınırlarının dar ve topraklarının az olması dolayısıyla Gence siyasi, askeri ve ekonomik gücü bakımından da zayıftı. Bundan dolayı Gence hanlığı sık-sık Tiflis ve Karabağ hanlıklarının saldırılarına maruz kalmıştır. 1750 yılında Karabağ, 1750-1760 yıllarında ise Tiflis hanlıklarına tabi olmuştur. Ancak 1786 yılında Gence Hanlığının başına geçen Cavad Han Ziyadhanoglu bölgede sağlam bir denetim kurarak komşu hanlıkların saldırılarına karşı önlem almıştır ve onların baskılarının önüne geçmiştir. (Mehmetov, 2009: 456)

Rus işgalinden önceki dönemlerde bu hanlığın nüfusuna dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Burada yaşayan halkın dörtte üçü, Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır. Sınırlar Kazak Sultanlığından başlayarak Kür nehri boyunca güneye doğru uzanmaktaydı. (Umudoğlu, 2000: 60)

Gence hanlığını yöneten hanlar şunlardır; Şahverdi Han (H:1160- M:1747), Muhammed Hasan Han (H:1174- M:1760), Hacı Bey Han (H:1198- M:1783), Cavad Han (H:1200- M:1785). Mütemediyen komşularının istilasına maruz kalan hanlık, Karabağ hanlığı, Gürcistan, İran ve Rusya'ya karşı mücadele vermek mecburiyetinde kalmıştır. Ruslar Gence hanı Cevad Han'ın direnişlerine rağmen hanlık topraklarını istila etmiştir. Rusya'nın denetimine geçtikten sonra Gence'nin ismi 1804 çarichenin onuruna Elizavetopl adıyla değiştirilmiştir. (Caferoğlu, 1940: 20)

Rus orduları kumandanı general Sisyanov, 1803'te, Tiflis'ten hareket ederek Gence'yi kuşattı. Azerbaycan hanlıkları içerisinde Rus işgaline karşı en sert mücadele eden Gence hanlığı olmuştur. 1804 yılında saldırılarda Gence uzun süre Rus birliklerine karşı direnmiştir. Ancak şehir Gence'deki gayrimüslim cemaatin ihaneti sonucu yenilgiye uğramıştır. Bu savaşta Cevad Han ve onun aile fertleri de öldürülmüştür. Böylece Gence hanlığının varlığına son verilmiştir. (Nusretoğlu, 2012: 89)

1.3. Şeki Hanlığı

162

IJSI 8/2
Aralık/
December
2015

Coğrafi olarak Şeki hanlığı Salavat dağından, Kür Nehrine kadar uzanan geniş bir arazi üzerinde yerleşmiştir. Doğuda Kuba ve Şirvan, batıda ise Gence ve Karabağ hanlıkları ile çevrilmiştir. (Umudoğlu, 2000: 59)

XV-XVI. asırlarda Şirvanşahlar devletinden ayrı küçük bir emirlik olarak idare edilmekte idi. Zaman içinde komşu hanlıkların idaresi altında da yaşamıştır. Hanlığın temelleri 1747'de Hacı Çelebi han tarafından atılmıştır. Şeki hanlığının idarecileri sırasıyla; Hacı Çelebi Han (H:1160-M:1747), Muhammed Hasan Han (H:1212- M:1797), Mustafa Han (H:1219- M:1804), Cafer Kulu Han (H:1221- M:1806), İsmail Han (H:1231- M:1815) olmuştur. İsmail Hanın ölümünden sonra Şeki hanlığı Rusya istilasına maruz kalmıştır. (Caferoğlu, 1940: 21)

Hacı Çelebi han döneminde Şeki hanlığı siyasi, askeri ve coğrafi bakımdan bölgenin en önemli hanlıklarından biri olmayı başarmıştır. Şeki şehri savaşlarda düşmanlarından korunmak için Gellersen-Göresen kalesine sığınmaktaydı. Çelebinin ölümünden sonra tahta önce hanın oğlu Ağakişi, onun ölümünden sonra da Hüseyin Han geçmiştir. Ancak Şeki tarihine damgasını vuran en önemli han Muhammed Hasan Han olmuştur. Onun döneminde şehir surlarla çevrilmiş ve hanlığın sosyal yaşamı, özellikle de vergi sistemi belli bir düzene sokulmuştur. Onun döneminde ilk defa olarak 'Düstürü'l-âlem' adlı yasalar sistemi oluşturulmuştur. Bunun dışında Muhammed Hasan Han kendi adıyla anılan şehir merkezinde bir kale inşa ederek, hanlık hazinesini, divanı ve kendi haremini buraya taşınmıştır. (İbadov, 2002: 74-75)

Pek çok hanlıklarda olduğu gibi Şeki hanlığında da taht kavgaları yaşanmıştır. Şeki hanlarının varisleri olan Muhammed Hasan Han'la kardeşi Selim Han arasında yaşanan taht kavgaları özellikle sert geçmiştir. Şeki Hanı Ağa Muhammed, Şah Muhammed Hasan Hanı cezalandırarak gözlerinin çıkarılmasını emretmiştir. (Mihayloviç, 1823: 380) Muhammed Hasan hanın gözleri kör edilerek Tebriz'e gönderilmiş ve bunun üzerine hâkimiyeti kardeşi Selim Han ele geçirmiştir. Selim Han Muhammed Hasan Han'ın bütün çocuklarını da idam ettirmiştir. Selim hanın hâkimiyeti Rusların bölgeyi ele geçirmesine kadar sürmüştür. 1806 yılında Selim Han ile Ruslar arasında vuku bulan savaş sonucunda, Şeki civarındaki çatışmada bu hanlık Ruslara yenilmiştir. Ancak Selim Han oradan kaçarak Kaçarlı Abbas Mirza'ya sığındı. Bunun üzerine, Kaçarlarla Rusya arasına olan ihtilaf yüzünden Hoylu Cafer Kulu han Şeki hanlığına sahip çıktı. Onun Şeki'deki hâkimiyeti 1819 yılına kadar sürdü. (İbadov, 2002: 76)

Şeki hanlığı dünyaca ünlü olan ipekçilik üretimi ile tanınmaktaydı. Hanlık elde ettiği ipeği farklı ülkelere ihraç ediyordu. 1790-1800 yıllarında ticari gelirleri yüksek olan hanlıklardan biri sayılıyordu. Şeki şehrinde 147 ayakkabıcı, 33 keçeci, 178 debbağ, 39 boyacı, 36 taş yontmacılığı, 56 demir işletmeciliği, 22 kalaycı, 154 terzi, 42 marangoz, 41 kuyumcu bulunuyordu. (İsmayılov, Bağırov, 1997: 60) Bunlar Şeki şehrinin gelişmişliğini gösterir.

1.4. Kuba Hanlığı

Rus ordusu Hazar bölgelerine doğru yürüyüşü ve yayılışı sırasında Kuba hanlığını işgal etmiştir. Kuba hanlığı yönetim açısından iki kısma bölünmüş, böylece Kuba hanlığı bünyesinde iki hanlık, Kuba ve Derbent'i Hanlıkları, ortaya çıkmıştır. 1796 yılında Yekaterinan'ın ölümü üzerine Ruslar Derbendi terk etmiş bu hanlıklar tekrar birleşmiştir. (Kozubski, 1906: 120) Rusların yeniden bu toprakları istila etmelerine kadar hanlıklar arasında iç çekişmeler ve yönetim kavgaları devam etmiştir. Bu taht kavgaları hanlıkları hem ekonomik hem de siyasi olarak çok zayıf düşürmüştür. Bir diğer husus da, Fethalı döneminde Kuba Hanlığı Azerbaycan'ın askeri ve siyasi açıdan en kudretli hanlıklarından biri olmuştur. Fethalı Han zamanında Kuba Hanlığı'nın sınırları bir ara Erdebil, Şamahı ve Derbend Hanlıklarına kadar uzanmıştır. Hanlık Bölgedeki otorite boşluğundan yararlanarak kendi hâkimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır. Fethalı Han Derbent'le Şamahı'yı zapt ederek Bakü'yü de

kendi nüfuzu altına almaya muvaffak olmuştur. Halef olan Şeyhali han Rus istilasına kadar hanlığı idare etmiştir. (Caferoğlu, 1940: 22) Ancak Fethalı Hanın kurduğu idari sistem kendi sağlığında yıkılmaya başlamıştır. Onun 1789 yılındaki ölümü ile Kuba küçük bir hanlığa dönüşmüştür. (Kozubski, 1906: 121)

Fethalı Han'ın ölümünden sonra 1790 yılında Kuba Ruslar tarafından Şeyh Ali Hana bırakılarak, 1806 yılına kadar onun tarafından idare edilmiştir. Böylece son dönemlerde Kuba Rus işgaline uğramış. Şeyh Ali Han Rus idaresini kabul etmeyince Kuba Hanlığının varlığına 1806 yılında son verilmiştir. (Mustafazade, 2002: 82-93)

164

IJSI 8/2
Aralık/
December
2015

1.5. Bakü Hanlığı

Esas olarak Abşeron yarımadasında yerleşen Hanlık, Kuzeyden Kuba, Kuzeybatıda Şirvan Hanlığı ile komşu olmuştur. Hanlığın merkezi Bakü, Hazarın merkez liman şehriydi. (Aşurbeyli, 1998: 35) Bakü hanlığının kurucusu Mirza Muhammed Han Nadir şahın yakınlarından olmuş bir süre Afşar sarayında hizmet etmiştir.

Safeviler zamanından mahalli beyler tarafından idare edilmiştir. 1723 yılında Şafevi şahı II. Tahmasıp şehri Ruslara teslim etmiştir. Şehir Türklerin Ruslara karşı olan mücadelesinden dolayı 1735 yılında Ruslar tarafından geri verilmiştir. 1747 yılında Mirza Muhammed ahali tarafından seçilerek Bakü Hanı olarak ilan edilmiştir. Hanlık 50 yıl bu Handan gelen soyla idare edilmiştir. (Aşurbeyli, 2006: 219)

Rus temsilcisi A. Çerkasski'nin Bakü'ye gelişi saygıyla karşılanmıştır. Böyle bir ilişki içinde olsa da Bakü siyasi ve askeri bakımdan zayıf bir güç ve merkezdi. Bundan dolayı Han Kaçarlarla yakın ilişki içerisinde olmaya çalışmıştır. Ancak kısa bir süre sonra kendisinden siyasi ve askeri bakımdan daha güçlü olan Kuba hanlığının etkisine girmiştir. Daha sora Feteli Han kendi kız kardeşini, zayıf iradeli olan Mirza Muhammed hanın oğlu olan Melik Muhammed'le evlendirerek Hanlığı kendi kontrolünde tutmuştur. Zaman içinde Rus işgallerinden korunmak için ve onların hâkimiyetine girmemek için Bakü hanlığı Osmanlı'nın himayesini kabul etmiştir. Osmanlı yönetimi de kendilerine değerli hediyeler göndermiştir.

Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı İle Siyasi İlişkileri

Bakü hanı Melik Muhammed Han 1784 yılında hac ziyaretine giderken yolda ölmüştür. Yerine II. Mirza Muhammed Han geçmiştir. İç çekişmelerden dolayı hanlık çok zayıf düştü. II. Mirza Muhammed Han iki defa tahtını kaybetmiştir. Ancak bu çatışmalar sonucunda Hüseyin Kulu Han yönetimi ele geçirmiştir. Rusların yardım etmesine rağmen Ağa Muhammed Şah Kaçarın Kafkas seferleri Rusların bu topraklardan uzak durmalarını sağlamıştır. Ağa Muhammed Şah Kaçarın ölümünden sonra Çar I. Aleksandr'ın Rusya tahtına oturmasıyla bölge işgalinin önü açılmıştır.

Bakü hanı Hüseyin Kulu Han 1806 yılında Rus generali Sisyanov'la görüşmesi generalin öldürülmesine neden olmuşsa da artan Rus baskınları karşısında direnmeyince İran'a kaçmak zorunda kalmıştır. Buna karşılık General Bulgakov, eski hanlardan II. Mirza Muhammed hanın desteği ile 1806 yılında Bakü'yü ele geçirmiş ve ardından da bu Hanlığın varlığına son vermiştir. (Caferoğlu, 1940: 22) Bakü Hanlığı, Azerbaycan'ın en stratejik liman şehirlerinden biriydi. Hüseyin Kulu Han döneminde hanlık hem gümrükten, hem de petrol, tuz ve zaferan ticaretinden oldukça önemli gelirler elde ediyordu. (Nusretoğlu, 2012: 91)

1.6. İrevan Hanlığı

İrevan (Revan) hanlığı Aras Nehrinin kuzeyinde bulunan bir hanlıktır. Komşu olduğu devletler Türkiye, İran ve Gürcistan devletleriyle ve Gence Karabağ ve Nahçıvan hanlıklarıyla sınırdaş olmuştur. (Mehman, 1997: 25)

İrevan kalesi İrevan hanlığının en önemli savunma yerlerinden biri olmuştur. Bu kale, 16. yüzyılın ilk dönemlerinde inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin 'Seyahatnamesinde' İrevan kalesi ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Seyahatnamede yazılan bilgilere göre İrevan Kalesi Safevi hükümdarı Şah İsmail'in emriyle yapılmıştır. Şah İsmail İrevan hanlığını kendine tabi kıldıktan sonra, Revankulu han adlı vezirine orada bir kale inşa etmesini emretmiştir. İnşa edilen bu kale Revankulu hanın adına Revan kalesi olarak anılmıştır. Zamanla Revan kalesi değişikliğe uğrayarak İrevan olmuştur. (Eliyev, Hesenov, 2007: 27-30)

165

IJSI 8/2
Aralık/
December
2015

İrevan hanlığının hükümdarı Nadir Şah'ın tayini ile atanır. Savaşlarda sergilediği kahramanlıklardan dolayı Kaçarlardan Hasanali Hanı İrevan hanı olarak ilan etmiştir. Ancak İrevan Hanlığı bağımsız bir Hanlık olarak Nadir Şah'ın ölümünden sonra güçlenmeye başlamıştır. (Süleymanov, 1997: 7) İrevan Hanlığı bağımsızlığını kazandıktan sonra dış tehditlerden korunmak için Gürcistan Kralı II. İrakli ile ittifak yapmıştır. Gürcistan'a haraç verme karşılığında sınırlarını muhafaza edebilmiştir.

Hasanali Hanın kardeşi Hüseyin Han'dan sonra bu haracı vermek istememişse de başarılı olamamıştır. İran'da Kaçarların iktidara gelmesi ile İrevan hanlığının durumu kötüleşmiştir. Hem Gürcistan hem de İrevan hanlığı bu durumdan rahatsız olmaya başlamıştır. Bunun üzerine İrevan Hanı ile Karabağ Hanı, Ağa Muhammed Şah Kaçara yardım etmek için Osmanlıya müracaat etmiştir. Ancak Osmanlı'nın İran'la antlaşması olduğundan dolayı Kaçarlara karşı bir ittifak içerisine girmemiştir. (Paşayeva, 2004: 36)

Kaçarlar Tiflis'i ele geçirmekle Gence ve İrevan Hanlığını, Gürcistan'a tabi olmaktan kurtarır. Bunun üzerine, Gürcistan kralı II. İrakli de, Rusya'dan yardım istemiştir. Rusya devleti de General Qudaviçin komutasındaki Rus ordusunu bölgeye göndererek, hem Gürcistan'ı hem de Azerbaycan hanlıklarını işgal etmeyi düşünmüştür. (Markova, 1966: 288)

1.7. Şirvan Hanlığı

Şirvan Hanlığı kuzeyde Samur Nehrinden, güneyde Kür Nehrine kadar geniş bir bölgeyi içine almaktaydı. Doğuda Hazar Denizi ve Bakü Hanlığı, batıda Şeki ve Karabağ Hanlığı, Güneyden ise Talış Hanlığıyla aynı sınırları paylaşıyordu. (Umudoğlu, 2000: 59)

Şirvan hanlığı çok güçlü askeri güce sahip olmuştur. Hanlık 10 bin, bazen de 12 bin kişilik bir ordu toplaya biliyordu. Askeri yönden, hanlık sekiz yıl Kuba hanlığının birleştirme politikasına karşı mücadele vermiştir. Kuba hanı Feteli han bu amaçla defalarca Şirvan Hanlığı üzerine seferler yapmış, fakat her defasında kayıp vererek geri çekilmiştir.

Osmanlılar, Kasım 1722'de Ruslar'a ultimaton verip çekilmelerini isterken Hacı Dâvud'un Şirvan üzerindeki hâkimiyetini tanıdılar. Hacı Dâvud, Kırım hanı gibi vasal bir hükümdar oldu. Daha sonra İran'ın Kafkaslar'daki topraklarının Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bölüşülmesini sağlayan İstanbul Antlaşması'na göre (24 Haziran 1724) Osmanlı Devleti Gürcistan, Gence, Revan, Tebriz ve Rûmiye yanında Şirvan'ın merkezî kesimiyle birlikte Şemâhî'yi de aldı. Bakü ile beraber Şirvan'ın sahil kesiminin Ruslar'da kalması Şirvan'ı ilk defa siyasî bakımdan böldü. 1734'te Nadir Şah tarafından fethedilerek ikiye bölünmüştür. İki mahalli idare olarak Şamahı şehri mütemedi ihtişaşlara maruz kalmıştır. (Caferoğlu, 1940: 21)

1.8. Talış (Lenkeran) Hanlığı

Hanlığın kurucusu Safevi soyundan gelen Seyyid Abbasdir. (Memmedova, 2011: 21) Seyyid Abbas, Nadir Şaha gönüllü itaat eden emirlerden biri olmuştur. Nadir Şahın ölümünden sonra Seyyid Abbas bölgenin idarecisi olmuştur. Seyyid Abbas Talış Hanlığında 20 yıl hüküm sürmüştür. Onun ölümü üzerine hanlık tahtına 1747 yılında Kara han adıyla ün yapmış Cemaleddin Mirza Bey geçmiştir. Kara Han döneminde Hanlık sürekli askeri birliklerden oluşmuştur. Lenkeran şehri kale duvarları ile çevrilmiştir. Han, saray başta olmak üzere çok sayıda cami, hamam ve pazar inşa ettirmiştir. Hanlığın nüfusu Türklere ve Talışlılardan müteşekkildi. Bölgede çok sayıda göçebe Türk grubu da bulunmaktaydı. Böylelikle iktidarı ele geçiren han, hanlığın iktisadi ve siyasi kudretini yükseltmek için bazı tedbirler almış, Lenkeran şehrini hanlığın merkezi yapmıştır. (Memmedova, 2011: 26)

Kara handan sonra onun yerine Mir Mustafa Han geçmiştir. Onun dönemi Kaçar ve Ruslarla mücadeleler içinde geçmiştir. Mir Mustafa han, Ağa Muhammed Şaha karşı Rusya'nın desteğini aramışsa da bu onun için iyi bir sonuç doğurmamıştır. Hanlık, 1795 ve 1797 yıllarında Kaçarların saldırısına uğramıştır. (Mehmetov, 2011: 462)

Mir Mustafa Han 1802 yılından itibaren Rusların yönetimi altına girmekten kurtulamamıştır. Daha sonra Rusların işgalci politikalarından rahatsız olmuştur. Uzun süre tavrı almıştır. 1813 yılında yapılan Gülistan Antlaşmasında Talış hanlığının Rusya'nın egemenliğine geçmesi engellenememiştir. Antlaşmadan bir yıl sonra Han vefat etmiştir. Bunun üzerine oğlu Mir Hasan Han, Talış

hanlığının başına geçerek Rusya'ya karşı cephe almıştır. 1826 senesinde Ruslar Hanlığın varlığına son vermiştir. (Memmedova, 2002: 101-112)

2. AZERBAIJAN HANLIKLARININ OSMANLI DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

Azerbaycan hanlıkları, oldukça karmaşık tarihî koşullarda, uluslararası ilişkilerdeki sorunların olduğu bir dönemde, halkların özgürlük hareketleri sonucu meydana gelmiştir. Azerbaycan'da hanlıklar şeklinde devletçilik restore edildikten sonra, bu hanlıklar bağımsız dış politika sürdürmeye başlamıştır. Bu politikanın temel yönleri, başlıca hanlar tarafından kendi hâkimiyetlerini korumak ve dış ekonomik ilişkileri sağlama almaktı. Azerbaycan hanlıklarının dış politikasına bakıldığında burada öncelikle komşu devletlerle olan ilişkiler dikkati çekmektedir. Bunlar aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

- İran ile ilişkiler
- Rusya ile ilişkiler
- Kartlı – Kahetiy'a (Gürcistan) Çarlığı ile ilişkiler
- Osmanlı Devleti ile ilişkiler

18. yüzyılın ikinci yarısından, yani Azerbaycan hanlıklarının kurulduğu dönemden itibaren Osmanlı Devleti ile önemli ilişkiler geliştirilmiştir. Hanlıklar genel olarak dış ve iç işlerinde bağımsız davranmaya çalışmış ve bir tehlike ve saldırı ile karşı karşıya kaldıkları durumda Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişlerdir. Çünkü bu dönemde Rusya'nın Güney Kafkasya'da izlediği yayılmacı politikasının güçlenmesine karşı, Azerbaycan hanlıklarının tek dayandıkları kuvvet Osmanlı devletiydi. İran'ın zayıflamasını fırsat bilen Kartli çarı Teymuraz Gence'yi ve hatta Karabağ'ı elinde tutmaya çalışıyordu. Teymuraz'ın oğlu II İrakli orada düzeni sağlamak ve en önemlisi kendisini knyaz ilan etmek niyetindeydi. II İraklinin bu niyeti Azerbaycan hanlıklarını çok endişelendiriyordu. Bu sebepten Gence hanı Şahverdi Han 1751 yılında Osmanlı sultanına kendisini himaye etmesini rica eden bir mektup göndermişti. (Yüksel, 1988: 27)

Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nin karşılıklı ilişkileri 1768-1774 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı döneminde daha da

*Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı İle
Siyasi İlişkileri*

güçlenmiştir. Osmanlı Devleti Kafkasya'da kendisine karşı yönelmiş Rusya-Gürcistan askeri bloğuna karşı Müslüman devletlerin ittifakını kurmaya çalışmıştır. Bu münasebetle sadece Azerbaycan hanlıklarına değil Dağıstan feodal hâkimlerine de elçiler göndermişti. Hanlara ulaştırılan fermanlarda ise Rusya ile mücadeleye girme zorunluluğu ifade ediliyordu. Çünkü bu zamanda Osmanlı Devleti'nin güvenliği adına böyle bir adım atması gerekliydi. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının güvenliğinin sağlanması Güney Kafkasya, özellikle de Azerbaycan'a çok bağlıydı. Aynı zamanda, Rusya, Osmanlı ile savaşa girdiğinde Azerbaycan hanlıklarını hep ilgi odağında tutuyordu.

Bilindiği gibi bu dönem artık Rus-Osmanlı savaşının (1768-1774) olduğu bir dönemdir. (İşipek, Aydemir, 2006: 53) Bundan dolayı her iki imparatorluk da bu savaşta Azerbaycan hanlıklarını kendi tarafına çekmek niyetini taşıyordu. Azerbaycan hanlıkları ise kendi bağımsızlıklarını devam ettirmek için her iki devletten de yardım almaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1774 yılında imzalanan "Küçük-Kaynarca" barış Antlaşması na göre Osmanlı Kırım'ı tamamen kaybetmiştir. Kırım'ın işgalinden sonra Osmanlı Devleti Güney Kafkasya ile beraber Azerbaycan'a daha fazla önem vermeye başladı. (Memmedov, 1989: 44)

Bazı sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti Azerbaycan hanlıklarına askeri yardım gönderememiştir. Fakat Osmanlı sultanı Azerbaycan hanlıkları ile olan ilişkilerini devam ettirmek istemiştir. 1779 yılının 27 Mayıs'ında Çıldır Valisi Süleyman Paşa İstanbul'a gönderdiği mektubunda Osmanlı Devleti'nden Dağıstan hâkimleriyle Karabağ Hanı İbrahim Halil Han arasındaki husumetin ortadan kaldırılması hususunda yardım etmesini talep etmiştir. Mektupta şöyle deniliyordu: "Şirvan hanı Dağıstan emirleriyle birlikte Devleti Ali'ye sadık olan Karabağlı İbrahim hana saldırmaya hazırlandığından, Dağıstan nüfusunu bu saldırıdan el çektirmek için Devlet-i Aliye'den onlara gerekli emrin gönderilmesi önemlidir". (Sadıqov, 1991: 56) Ayrıca Azerbaycan hanlıkları ile Dağıstan hâkimleri arasında sürmekte olan çekişmeler Osmanlı Devleti'ni rahatsız ediyordu. Bu dönemde Azerbaycan hanlıklarının arasında bazı anlaşmazlıklar vardı. Bu gerginlik Osmanlı Devleti'ni çok rahatsız ediyordu. Bu konuda C. Gökçe şöyle yazıyor: "Devlet-i Ali'ye hanlar arasındaki Antlaşma zıkların ortadan kalkmasını istiyordu. Onun asıl amacı Rusya'nın bu durumdan yararlanarak saldırıya geçmesinden

169

IJSl 8/2
Aralık/
December
2015

kaynaklanan tehlikenin hanlara haber verilmesiydi“ (Cemal, 1979: 105)

Rusya 18. yüzyılın sonlarında ekonomik ve stratejik açıdan önemli olan Azerbaycan topraklarını ele geçirmek ve Osmanlı ile yaptığı savaşı kazanmak istiyordu. V. Zubov'un Derbent'teki Rus birliklerinin komutanı General Savelyev'e gönderdiği mektubunda şöyle ifade edilmiştir:

“Önce Hıristiyan dinine ibadet edenler aracılığıyla bilgi toplamaktır. Sonra ise orda olan Hıristiyanların emin olması gerekiyor ki, amacımız onlar için kendi dinlerine serbest kulluk etmek için ortam yaratmaktan ibarettir. Son olarak öyle yapmak gerekiyor ki, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında bir çeşit ittifaklar olsun”.
(Gültekin, 2002: 24-26)

170

IJSI 8/2
Aralık/
December
2015

II. Yekaterina'nın ansızın vefat etmesi bu dönemde Rus ordusunun işgalci seferlerini yarıda bıraktı. Yaptığı siyasete hep aykırı olan I. Pavel Rus birliklerinin Güney Kafkaz'yadan çekilmesi konusunda emir verdi. II. Yekaterinanın vefatından yaklaşık bir ay sonra Rus birlikleri Azerbaycan topraklarını terk etmeye başladılar. V. Zubov istifa etti. Onun yerine yeniden Qudoviç geçti. I. Pavlus'un çok toprakları işgal etmiş olması ve diğer yandan da büyük masraflara (1.700 bin lira) mal olması Rus birliklerini geri çağırmasının neden olmuştur. Bu durum Avrupa'da uluslararası durumun karmaşıklığı ile izah edilmiştir (Dubrovin, 1871: 29). Yerel halkın ve yetkisini kayıp etmiş hanların Rus birliklerine karşı mücadelesi tamamen gözden çıkarılmıştı. (Necefli, 2002: 29)

Azerbaycan nüfusunun Rusya'ya yaklaşımı hakkında söylemek gerekir ki, Azerbaycan'da bu dönem kelimenin tam anlamıyla Rusya'ya meyleden hanlıklar olmamıştır. Ağa Muhammed Şah Kaçar'ın saldırısını bahane ederek Azerbaycan topraklarını işgal eden Rus ordusu yerel güçlerin baskısı sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır. (Yüksel, 1988: 30)

Rus birlikleri geri döndüğü zaman Şeyhali Han ve kendi taraftarları bir araya gelip Rus birliklerini takip etmek istemişlerdir. Rus birlikleri Azerbaycan topraklarını terk ettikten sonra taş üstünde taş kalmamış, ekonomik yönden zayıf düşmüş ve talan edilmiş Azerbaycan'a 1797 yılının başlarında Ağa Muhammed Şah Kaçarın yeni saldırısı

*Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı İle
Siyasi İlişkileri*

başlamıştı. Talış hanlığını ele geçiren Kaçar, Şuşa üzerine saldırıya geçmiştir. Bu dönemde güneyden yaklaşan tehlike karşısında Karabağ Hanlığı Osmanlı Devleti ile ilişkilerini koruyup sürdürmeye çalışmıştır. Dönemin olaylarından bahseden Ahmet Bey Cavanşir bu konuda şunları yazmaktadır:

Şuşa'yı ele geçiren Şah Kaçar, İbrahim Halil Han Türk sultanına elçi olarak gittiği için adamlarını çarına çektirmişti ki onlardan birisi de Ali Muhammed Efendi'dir. (Yüksel, 1988: 30)

Halen Rus birlikleri Derbendi ele geçirdiği zaman Ağa Muhammed Şah Rus kuvvetlerine karşı çıkmak için Osmanlı Devleti'ne başvurmuştu. Osmanlı tarihçisi Cevdet Paşa'nın görüşüne göre Kaçarın Azerbaycan topraklarını işgal etmeyi planladığını anlayan Osmanlı Devleti Ağa Muhammed Şah'ın bu başvurusunu cevapsız bırakmıştır.

Rusya ve İran Azerbaycan topraklarına yönelik saldırılarını sürdürdükçe Azerbaycan hanlıklarından bazıları Osmanlı Devleti'ne yardım için müracaat etmiştir. Bunun üzerine İstanbul hükümeti İran şahının aynı zamanda bölgede Rusya'ya karşı çarpışmasını dikkate alarak şimdilik İran kuvvetlerine karşı çıkmak için hanlara askeri kuvvet ile yardım etmemiştir. Ahmet Bey Cavanşir 1797 yılında Ağa Muhammed Şah Kaçarın Şuşa'ya saldırısından şöyle bahsetmektedir;

Osmanlı sultanı, gelen elçilere maddi yardım yapmış, ancak askeri yardım yapamamıştı. Bunun üzerine İbrahim Han ümidini keserek Şuşa'yı terk edip Car-Balaken vilayetine gitmiştir. (Cavanşir, 1993: 23)

Görüldüğü gibi Osmanlı devleti, Azerbaycan'ı ele geçirmek isteyen Rusya ve İran birliklerinin birbirleriyle çatışacağını öngördüğü için hanlara askeri güç ile değil, sadece maddi yardım yapmakla yetinmiştir. Ağa Muhammed Şah Kaçarın ölümünden sonra Azerbaycan arazisi dış müdahaleden kısa süreliğine emin kalmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun tahtına çıkan I Pavel hâkimiyeti yıllarında tüm Avrupa'ya "barışçıl" siyaset yürüteceğini beyan etse de, 1798 yılında Fransa'ya karşı savaş ilan etti. Bu savaşta Türkiye de ona yardım etmiş ve 1798 yılı 23 Aralık de her iki devlet arasında antlaşma imzalanmıştır. Bu Antlaşma Osmanlının Güney Kafkasya'da konumunun zayıflamasına neden olmuştur. Yüzyılın sonlarında

İran'da Ağa Muhammed Şah'ın yeğeni Fethalı şah tahta çıkmıştır. Fethalı şah da kendi selefleri gibi Azerbaycan topraklarına göz dikmişti. Bunun için Karabağ'a saldırmak amacıyla 12 bin kişiden oluşan İran birliği hazırlamıştır. (Aydoğmuşoğlu, 2001: 128)

İran birliklerinin yaklaşmasını duyan ve Osmanlı Devleti'nden hiçbir yardım alamayan İbrahim Halil Han acil Kavalevskiy'e mektup gönderip ondan, nasıl hareket etmesi gerektiği hususunda tavsiye istemiştir. Bunu haber alan İran askerleri saldırı yapmaktan çekinerek geri dönmüşlerdi. Burada biz Azerbaycan hanlıklarının, bunun gibi İbrahim Halil Han'ın da kendi bağımsızlığını korumak, düşman tarafından gelen herhangi bir tecavüzden kurtulmak için komşu devletlerle ilgili ilişkilerini saklamaya çalıştığını görüyoruz. Bu olaydan bir süre sonra 1801 yılında Kartlı-Kahetiy'a Çarlığı ve bir takım Gürcistan toprakları Rusya tarafından siyasi anlamda yapılandırıldı. Bu ise Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından işgal edilmesine geniş imkân sağladı. Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişkileri 19. yüzyılın başlarında, yani Azerbaycan topraklarının Rusya ve İran arasında bölünmesine kadar devam etti. Genel olarak, Azerbaycan hanlıklarının bağımsızlıklarını korumak için komşu devletlerle, özellikle Osmanlı Devleti ile ilişkilerini korumaya çalıştığını görüyoruz. (Aydoğmuşoğlu, 2001: 128)

1787 – 1791 yılları Rusya-Osmanlı Savaşı döneminde hem Rusya, hem de Osmanlı Devleti Azerbaycan hanlıklarını kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Fakat hanlıklar arasında Osmanlı'ya eğilimin daha fazla olduğunu gören Rusya, hanlıkların savaşta Osmanlı'ya yardım etmemesi için çeşitli yöntemlerle onları oyalamaya çalışıyordu. Bu yöntemler genellikle Kartlı-Kahetiya çarı II. İraklinin ve İbrahim Halil Han'a ihanet eden Ermeni meliklerinin eliyle yapılıyordu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti de kendi bağımsızlıklarını korumak için Rusya'ya meyleden Azerbaycan hanlıklarına diplomatik yöntemlerle engel olmaya çalışıyordu.

1787 – 1791 yılları Rus-Osmanlı savaşında yenilmiş Osmanlı Devleti ağır şartlarla Yassı barış antlaşmasını imzaladı. Bu ise Güney Kafkasya'da Rusya'nın nüfuzunun güçlenmesine neden oldu. Osmanlı Devleti'nin çeşitli zorluklardan dolayı hanlıklara yardım göndermemesi 1796 yılının başlarında Rus birliklerinin Azerbaycan'a müdahalesi ile sonuçlandı. Rus birliklerinin Azerbaycan topraklarını ele geçirmesine karşı çıkan hanlardan biri de Şeyhali Han oldu. Bunun

*Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı İle
Siyasi İlişkileri*

üzerine yardım için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmiştir. Sultan, hanlıklara askeri güç ile değil, ekonomik olarak yardım etmeye çalışmıştı. Esasen yerli halkın ve yetkisini yitirmiş hanların direnci ve II. Yekaterina'nın ölümü sonucunda Rus birlikleri geri çekildiler. Rusya birliklerinin Azerbaycan'ı terk etmesinin başlıca sonuçlarından biri de Osmanlı Devleti tarafından savunulan hanların Rus birlikleri aleyhine çıkışları ve onların Osmanlı Devleti ile ilişkilere öncelik vermesi olmuştur. Fakat yüzyılın sonlarına doğru bu ilişkiler zayıflamaya başladı. Azerbaycan topraklarında yaşanan olaylara Osmanlı Devleti seyirci kalmış, ciddi bir etki gösterememiştir. Bu ise XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından yavaş-yavaş işgal edilmesine ve sonuçta Azerbaycan topraklarının Rusya ve İran arasında bölünmesine zemin hazırlamıştır. (Necefli, 2002: 65-66)

SONUÇ

18. yüzyılın ikinci yarısı Azerbaycan'da İran hükümranağına son verilmesi, bağımsız hanlıkların varlığı ile karakterize edilmiştir. Bilindiğı üzere Azerbaycan hanlıkları birdenbire değil, derin kökleri, tarihi zorunluluklarla ve gelişmekte olan faktörlerin temelinde oluşmuştur.

18. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan topraklarında kurulmuş olan feodal devletlerin, hanlıkların Osmanlı Devleti ile mevcut olan karşılıklı ilişkileri kendi bağımsızlıklarını koruma uğruna verdiği mücadelenin bir parçasıdır.

Bu ilişkilerin oluşmasında başlıca etkenlerden biri dönemin uluslararası konjonktürüdür. Aynı dönemde İran ekonomik, siyasi açıdan derin bir yıkıma uğradığı halde, Rusya hızla gelişmektedir. Onun hammadde ve pazar alanına olan ihtiyacı, aynı zamanda Azerbaycan'ın coğrafi konumu ve Doğu ülkeleri ile yapılan ticarete oynadığı rol Rusya'yı Hazar sahili vilayetlerini ele geçirmeye sevk etmiştir.

Azerbaycan hanlıkları arasında kesintisiz olarak devam eden çekişmeler Rusya'nın Güney Kafkasya'da iyi bir pozisyon alma planına uygun gelse de Osmanlı'yı ciddi rahatsız etmiştir. Önceki

173

IJSl 8/2
Aralık/
December
2015

kudretini kaybetmiş bir Osmanlı devleti, Rusya'nın yayılmacı planlarını Azerbaycan hanlıklarının yardımıyla durdurmak istemiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısında Güney Kafkasya bölgesinde yaşanan süreçler batının gelişmiş ülkelerinin dış politikaları ile yoğun olarak ilgilidir. Çelişkiler umumiyetle Azerbaycan hanlıklarını bağımsız dış politika yürütmek imkânından mahrum ediyordu. İşte bu nedenle Volga-Hazar transit su yolu ile sıkı bağlı olan hanlıklar çoğu zaman çoğu Osmanlı ile sıkı ilişki içine girmişlerdir. Rusya'nın Güney Kafkasya'ya, özellikle Azerbaycan'a müdahalesi, hanlıkların Osmanlı Devleti'ne daha fazla yaklaşmasına neden olmuştur. Rusya tehlikesinin güçlendiği bir ortamda Hacı Çelebi Han, Genceli Şahverdi Han, Şamahılı Muhammed Han, Karabağlı İbrahimhalil Han, Nahçıvanlı Caferkulu Han ve başka Azerbaycan hanları bu tecavüzlerden korunmak, kendilerine arka çıkacak bir güç yaratmak amacıyla Osmanlı Devletiyle diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. 1790'lı yıllarında Güney Kafkasya'da yaşananlar sonucunda Osmanlı bölgeyi etkilemek gücünden mahrum kalmıştır. Diğer bir deyişle Güney Kafkasya'da Rusya ve İran'ın karşı karşıya geldiği bir ortamda Osmanlı Devleti yaşanan olaylara karşı seyirci kalmıştır. Azerbaycan hanlıklarının yardım için başvuruları maalesef Osmanlı tarafından cevapsız bırakılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin zayıflaması ise 19. yüzyılın başlarında Azerbaycan topraklarının Rusya ve İran arasında bölünmesine zemin hazırlamıştır.

*Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı İle
Siyasi İlişkileri*

KAYNAKLAR

- Adıgözel, Mirze Bey (1989). *Karabağname*. Bakı: Yazıcı Neşriyatı.
- Ahundov, Nazim (1989). *Garabağ Salnameleri*. Bakü: Yazıcı Neşriyatı.
- Aşurbeyli, Sara (2006). *Azerbaycan Dili ve Tarihi Bakü Şehrinin Tarihi*. Bakü: Avrasiya Press Yayınları.
- Aşurbeyli, Sara (1998). *Bakü Şehrinin Tarihi* Bakü: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat (2001). "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19 (4), 128 – 137.
- Bronevski, Semen (1823). *Noveysiya Geografiçeskaya İ İstoriçeskaya İzvestiya O Kavkaze, T.2*. Moskva: İzdatelstvo Tip. S Selivanskogo, Moskva 1823.
- Caferoğlu, Ahmet (1940). *Azerbaycan*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Cavanşir, Ahmet (1993). *Karabağ Hanlığının Tarihi*. İstanbul: Türkmenistan Türkleri İle Dayanışma Derneği Yayınevi.
- Dubrovin, N.F. (1871). *İstoriı Voym İ Vladiçestvo Russkiy Na Kavkaze*, Sankt Peterburg, 1871. T. II.
- Eiyev, Fuad; Hesenov, Urfan (2007). *İrevan Hanlığı*. Bakı: Şerg-Qerb Yayınları.
- Gökçe, Cemal (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Hemidoğlu, Ramin İbadov (2002). "Şeki Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri", *Ankara Türkler Ansiklopedisi*, V, 74-75.
- Hüseynov, Yunis Rzaoğlu, (2007) *Karabağnameler, Azerbaycan Tarihini Öğrenmek İçin Kaynak Gibi*. Bakı: Elm Neşriyatı.
- İsmayılov Mehman, Bağırov Mahir (1997). *Şeki Hanlığı*. Bakı: Yayını yok.
- İşipek, Ali Rıza; Aydemir, Oğuz (2006). *Çeşme Deniz Savaşı 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşları*. İstanbul: Denizler Kitapevi.
- Karabağlı, Mirza Cemal Cavanşir (1990). *Karabağ Tarihi*. Ankara: Kök Yayınları.
- Karabağlı, Mirze Camal Cavanşir (1989). *Karabağ Tarihi*. Bakı: Yazıcı.
- Kozubski, E.İ (1906). *İstoriya Goroda Derbenta*. Moskva: Russkaya Tipografiya V. M. Sorokina, Temir-Han Şura.
- Köprülü, M. Fuat (1993). "Azerî", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB. Yayınları 2.

175

IJSl 8/2
Aralık/
December
2015

- Kutluk, Adnan (1950). *"Azerbaycan Hanlıkları"*, Türk Ansiklopedisi, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1950, C. IV
- Markova, Olga (1966). *Rossiya, Zakavkazie İ Mejdunarodnie Otnoşenie v XVII Veke*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Mehman, Süleyman (1997). *İrevan Hanlığının Rusiyaya Birleştirilmesi Tarihi*, Bakü: Herb Neşriyatı.
- Mehmetov, İsmail (2011). *Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mehmetov, İsmail (2009) *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Mehmetov, İsmail (2009). *Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Memmedov, Hasım (1989). *Osmanlı İmperyasının Harici Siyasetinde Azerbaycan Hanlıkları*, Azerbaycan Elimler Akademisi, Haverleri Tarihi, Fəlsəfə və Hüquq seriyası, N 3, 44.
- Memmedova, İrade (2011) *Rusya İle İran Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Memmedova, İrade (2002). *"Talış (Lenkeran) Hanlığı"*, Türkler Ansiklopedisi, V, Ankara, 101-112.
- Mustfazade, Tofiq Teyyuboglu, (2002). *"Guba Hanlığı"*, Ankara Türk Ansiklopedisi V, 82-93.
- Necefli, Gültekin (2002). *Azerbaycan Hanlıklarının Osmanlı Devleti İle Siyasi Alakaları (XVII. asrın II. yarısı)*. Bakı: Nurlar Yayınevi.
- Nusretoğlu, Telman (2012). *Rusyanın Azerbaycanda Hâkimiyet Kurma Mücadelesi (1801-1813)*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Paşayeva, Elza (2004). *1801-1830 İllerde Rusiya, Türkiye ve İran Münasibetlerinde Azerbaycan Problemi*. Bakü: Nurlan Yayınları.
- Sadıqov, H (1991). *Rusiya-Türkiyə münasibətlərində Cənubi Qafqaz problemi (1787- 1829-cu illər)*. Bakı.
- Umudoğlu, Vidadi (2000). *"Kuzey Azerbaycan Çar Rusyası Tarafından İşgali ve Sömürgeciliğe Karşı Mücadele (1801-1826)"*. İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 124, 55- 76
- Yüksel, İbrahim (1988). *"Carlık Rusya'sının Azerbaycan'ı İstilas ve Osmanlı Devletinin Tutumu"*. İstanbul Kafkas Araştırmaları.

*Hanlıklar Döneminde Kuzey Azerbaycan'ın Osmanlı İle
Siyasi İlişkileri*

SUMMARY

After Nadir Shah's death there started the period of khanates in Azerbaijan. Toward the middle of the 18th century the khanates which declared independence were consisting from sultanates as Baku, Ganja, Karabakh, Shirvan, Shaki, Quba, Talish and Ilisu. The political structures of these khanates generally were similar to each other. Khan was the absolute ruler of the country. "Regents" who were assigned by the khan were assistants. The lands of the country were considered as the private property of the khan. That is why the khan had the right to get back the conquest lands which were shared among messieurs. Messieurs did not have right to sell or inherent these lands. Economically the richest man of the country was the khan. Azerbaijan khanates occurred in the result of the independence movements of the nations in very complicated historical conditions and in a period characterized with difficult problems in the international relations.

After the restoration of the statist in the shape of khanates in Azerbaijan these khanates began to maintain independent foreign policy. The basic characters of this policy for khans were to protect their own dominance and to guarantee the foreign economic relations.

Since their establishment Azerbaijan khanates had important relations with Ottoman. Independent Azerbaijan khanates didn't want to depend from any power and in the face of danger they asked Ottoman about help. Because in that period the main power that Azerbaijan khanates trusted against Russian revisionist policy in the Southern Caucasus was Ottoman. In the war period between Russia and Ottoman which occurred in 1768-1774 years the relation between Azerbaijan khanates and Ottoman became stronger. In the period of the war between Russia and Ottoman both Russia and Ottoman wanted to attract Azerbaijan khanates to their sides. But when Russia saw that there is more interest to Ottoman site it started to put them off. In 1787-1791 when Ottoman lost the war had to sign the peas of Yasser with very hard terms. And this caused to the strengthening of Russian influence in Southern Caucasus. When Ottoman sent aid to the khanates because of the different difficulties it caused to the intervention of Russian troops to Azerbaijan in 1796. In the beginning of 19th century he lost whole power in Azerbaijan territory which witnessed to the fights for domination.

177

IJSI 8/2
Aralık/
December
2015

Dadash MUTALLİMOV

178

IJSI 8/2
Aralık/
December
2015